

ZAGADNIENIE PERCEPCJI JĘZYKA NATURALNEGO W TRIADZIE:
JĘZYK OJCZYSTY – JĘZYK GLOBALNY – JĘZYK SĄSIEDNI
NA PRZYKŁADZIE TRIADY:
JĘZYK POLSKI – JĘZYK ANGIELSKI – JĘZYK NIEMIECKI
W UJĘCIU EKOLINGWISTYCZNYM: PRÓBA TYPOLOGII

STANISŁAW PUPPEL I JOANNA PUPPEL

A language may trigger its own collapse

1. Wstęp

Celem niniejszego wstępnego opracowania jest próba zbadania stanu świadomości językowej wspólnoty językowej Polaków zamieszkujących terytorium Państwa Polskiego w odniesieniu do próbki stanowiącej część młodej populacji Polaków w wieku 20-30 lat kształcących się w polskich uczelniach wyższych. Opisaną poniżej próbą takiego opracowania odnosi się do języków zorganizowanych w następującą ogólną triadę:

język ojczysty – język globalny – język sąsiedni

W przypadku obecnego opracowania triada ta przybiera następującą konkretyzację:

język ojczysty: polski – język globalny: angielski – język sąsiedni: niemiecki

Zakłada się, że świadomość językowa Polaków odnośnie powyższych języków odzwierciedla nierówny psycho-społeczny status tychże. Status ten oparty jest na następującym systemie pojęć: 'adstratum', 'substratum' i 'superstratum', które rozumiane są tutaj odpowiednio jako pojęcia psychologicznej 'równorzędności', 'podrzędności' i 'nadrzędności' badanych języków. Pojęcia te uzyskują swoją subiektywną wartość u użytkowników danego języka naturalnego w warunkach 'kontaktu językowego' (zob. Bibliografia). Zakłada się zatem, że każdy język naturalny korzysta z otaczającego go i zarazem wspierającego go językowego 'systemu immunologicznego', którego istotę stanowi obecne u jego rodzimych użytkowników (a więc psycho-społeczne) ogólne poczucie wartości tego języka albo w subiektywnym wymiarze 'nadrzędności' tego języka wobec innych języków naturalnych: mówić możemy wtedy o 'silnym językowym systemie immunologicznym' (lub, że dany język naturalny jest postrzegany jako 'wysokowartościowy'), co jest równoznaczne z uznaniem takiego języka za 'sprężysty' (ang. *highly resilient*) i jednocześnie 'wytrzymały' (ang. *highly resistant*), albo w odpowiednio malejących dwóch innych subiektywnych wymiarach, tj. wymiarze 'równorzędności': mówimy wtedy o 'umiarkowanym językowym systemie immunologicznym' (lub, że dany język jest postrzegany jako średniowartościowy), co jest równoznaczne z uznaniem takiego języka za 'średnio sprężysty' (ang. *resilient*) i 'średnio wytrzymały' (ang. *resistant*), lub wymiarze 'podrzędności' tego języka wobec innych języków naturalnych: mówimy wtedy o 'osłabionym systemie immunologicznym' danego języka naturalnego (lub, że dany język jest postrzegany jako 'niskowartościowy'), co jest równoznaczne z uznaniem takiego języka za 'nisko sprężysty' (ang. *non-resilient*) i 'niewytrzymały' (ang. *non-resistant*). Ponadto zakłada się, że triada powyższa implikuje kontakt zachodzący pomiędzy tymi językami, co z kolei implikuje, że: (a) poszczególne języki naturalne mogą wchodzić w różne układy 'łączliwości' z wszystkimi tych układów konsekwencjami, oraz, że (b) badana tutaj próbka populacyjna przyswajała sobie i używa języka polskiego jako języka ojczystego, uczy się i używa języka sąsiada (w tym wypadku języka niemieckiego) lub/i języka angielskiego jako języka globalnego i że ma świadomość istnienia tych języków oraz ich ogólnej wartości w sytuacji kontaktu i w kontekście całego systemu parametrów, z których w niniejszej pracy przebadane zostaną tylko trzy arbitralnie wybrane parametry, to jest: odczuwalna 'przydatność' danego języka, odczuwalna 'lepszość' w kontekście innych języków naturalnych oraz stopień poczucia konieczności 'utrzymania' danego języka naturalnego.

Niniejsze studium wymaga wprowadzenia szeregu odpowiednich uściśleń terminologicznych, które uczynią omawianą tutaj analizę bardziej czytelną. Należy zatem odpowiednio zdefiniować zastosowane w badaniu parametry, ponad-

to zdefiniować następujące pojęcia: 'równorzędność', 'podrzędność', 'nadrzędność' danego języka naturalnego, 'język ojczysty', 'język sąsiada' i 'język globalny', 'kontakt językowy', a także wprowadzić rozróżnienie pomiędzy pojęciem 'terytorium' i pojęciem tzw. 'habitatu', które nie są sobie równoznaczne. Zatem powyższych terminów używać będziemy w niniejszym opracowaniu w następujących znaczeniach:

- a. przez 'równorzędność' języka naturalnego rozumiemy, że postrzegany jest on głównie przez rodzimych ale też i nierodzimych jego użytkowników w warunkach kontaktu językowego jako równy innym językom naturalnym;
- b. przez 'podrzędność' języka naturalnego rozumiemy, że postrzegany jest on głównie przez rodzimych ale też i nierodzimych jego użytkowników w warunkach kontaktu językowego jako 'gorszy', czyli jako ogólnie mniej wartościowy i mniej użyteczny;
- c. przez 'nadrzędność' języka naturalnego rozumiemy, że postrzegany jest on głównie przez rodzimych ale też i nierodzimych jego użytkowników w warunkach kontaktu językowego jako 'lepszy', czyli ogólnie bardziej wartościowy i bardziej użyteczny;
- d. przez 'przydatność' języka rozumiemy za Słownikiem Języka Polskiego (SJP, 1999; patrz bibliografia) jego ogólną 'pożyteczność';
- e. przez 'lepszość' rozumiemy za SJP (1999) 'wyższy od dobry'; 'dobry' z kolei rozumiemy jako 'stosowny, odpowiedni, słuszny, przynoszący zysk, korzystny, także przyjemny'. Oczywiście psycho-społeczne poczucie 'lepszości', który to parametr ma odniesienie estetyczne, w odniesieniu do danego języka naturalnego stoi w naturalnej opozycji do faktu, iż jakiś język może być postrzegany jako 'gorszy' (zob. pkt. (b) powyżej);
- f. przez 'utrzymać' rozumiemy za SJP (1999) 'nie dać wypaść, obronić, spowodować, że ktoś/coś pozostanie dłużej na jakimś miejscu';
- g. przez 'język ojczysty' rozumiemy 'język głównych opiekunów, język pierwszy'. Jest to zatem pojęcie, które odnosimy do pierwotności (prymarności) doświadczenia przyswajania sobie/nabywania konkretnego języka naturalnego przez danego rodzimego użytkownika języka. Stoi ono w opozycji do sekundarności zjawiska uczenia się konkretnego języka naturalnego obcego (tzw. drugiego lub innego);
- h. przez 'język sąsiada' rozumiemy język terytorium państwowego, z którym terytorium danego państwa sąsiaduje. Jest to zatem pojęcie geograficzno-terytorialne;

- i. przez 'język globalny' rozumiemy język komunikacji międzynarodowej w najszerszym (tj. globalnym) kontekście. Jest to zatem pojęcie trans- i metakulturowe;
- j. przez 'kontakt językowy' rozumiemy najogólniej sytuację, w której użytkownicy określonego języka naturalnego używają innego języka naturalnego;
- k. przez 'terytorium', a ściślej 'terytorium państwowe', rozumiemy określoną powierzchnię, która podlega administracyjnej kontroli ze strony określonego organizmu państwowego. W obecnym opracowaniu używamy zatem terminu 'terytorium Państwa Polskiego' w sensie uwarunkowań zewnętrznych na określenie terytorium o określonym kształcie granic państwowych i sąsiadującego z innymi terytoriami państwowymi oraz w sensie uwarunkowań wewnętrznych na określenie powierzchni Rzeczypospolitej Polskiej (RP) w obecnym układzie administracyjnym, gdzie przez układ administracyjny rozumie się podział terytorium państwowego RP na mniejsze jednostki administracyjne wewnątrz tego terytorium;
- l. przez ekologiczne pojęcie 'habitatu', któremu nadajemy w naszym opracowaniu poszerzone znaczenie 'habitatu językowego', rozumiemy powierzchnię zamieszkaną (zasiedloną) przez określoną wspólnotę językową (tzw. zasięg terytorialno-demograficzny wspólnoty językowej) albo przez dłuższy okres czasu, na przykład przez okres czterech następujących po sobie pokoleń; mówić możemy wtedy o habitacie językowym 'długotrwałym', lub przez krótszy okres czasu, na przykład przez okres zaledwie jednego pokolenia (lub okres jeszcze krótszy); mówić możemy wtedy o habitacie językowym 'krótkotrwałym'. Ponadto uważamy, że habitat językowy określonej wspólnoty językowej nie musi pokrywać się z terytorium państwowym. Termin ten może być zatem użyty w następujących znaczeniach:
- w znaczeniu węższym niż terytorium państwa, tj. gdy zasięg danej wspólnoty językowej jest mniejszy niż zasięg terytorium państwa, w którym zamieszkuje (patrz relacja 1(a) poniżej),
 - w znaczeniu równym terytorium państwa, tj. gdy zasięg danej wspólnoty językowej pokrywa się z zasięgiem terytorium państwa (patrz relacja 1(b) poniżej),
 - w znaczeniu szerszym niż terytorium państwa, tj. gdy zasięg określonej wspólnoty językowej wykracza poza terytorium państwa, a więc jest szerszy niż zasięg jego terytorium (patrz relacja 1(c) poniżej).

Znaczenia te ilustrują następujące relacje 1(a-c):

$$\begin{array}{ccc} 1(a) & 1(b) & 1(c) \\ TP > HJ & TP = HJ & TP < HJ \end{array}$$

Gdzie:

TP – terytorium państwowe

HJ – habitat językowy

Jest rzeczą oczywistą, że relacja typu 1(b) stanowi relację raczej wyidealizowaną i że w rzeczywistości zależności pomiędzy terytorium państwowym i habitatem językowym mieszczą się najpełniej w relacjach typu 1(a) i 1(c).

W odniesieniu do języka polskiego, o którym wiemy, że występuje w różnych diasporach polskich rozszaniach po całym świecie, przyjmujemy, że habitat językowy wspólnoty językowej Polaków mieści się w relacji 1(c) a więc przekracza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W tej sytuacji powstaje konieczność bardziej precyzyjnego określenia relacji pomiędzy habitatem językowym obejmującym Polaków zamieszkujących na terytorium RP a jego częścią poza terytorium RP. Relację tę można ująć za pomocą pary pojęć: 'rdzeń' – 'peryferia', gdzie przez 'rdzeń habitatu językowego' rozumiemy tę jego część, która ma charakter długotrwały i w obrębie której zakładamy istnienie wspólnoty komunikacyjnej charakteryzującej się najwyższym stopniem zbiorowej świadomości danego języka naturalnego, najwyższą zbiorową (opartą na stosownych opiekuńczych działaniach państwa) świadomością konieczności jego utrzymania, naturalnie rozwijaną różnorodnością dialektalną, zatem naturalnie rozwijanymi zasobami danego języka (dialektalnymi, fonologicznymi, leksykalnymi, składniowymi, pragmatycznymi) oraz gdzie dodatkowo istnieje dobrowolnie podejmowany kontakt z innymi językami, np. sąsiednimi i globalnym. Ponadto zakładamy, że w rdzeniu habitatu językowego dany język spełnia funkcję języka historycznie-politycznie-kulturowo 'głównego', czyli języka urzędowego (lub 'oficjalnego' czy 'rezydencjonalnego', *resident language*) oraz języka wszystkich poziomów edukacji jak i szeroko rozumianej kultury (np. działalności literackiej, teatralnej, publicystycznej). Wspólnotę tę nazywamy 'wspólnotą komunikacyjną rdzeniowo-rezydencjonalną'. Natomiast przez 'peryferię habitatu językowego' rozumiemy tę jego część, która może mieć charakter zarówno długotrwały jak i krótkotrwały i w obrębie której zakładamy istnienie odpowiednio niższych (także słabnących) stopni świadomości jego utrzymania, zatem gdzie zasoby językowe są odpowiednio słabiej rozwijane oraz w stosunku do której zakładamy istnienie wyraźnego wymogu administracyjno-ekonomiczno-kulturowego podejmowania przez wspólnotę komunikacyjną zamieszkującą ha-

bitat językowy peryferyjny (zwaną tutaj 'wspólną komunikacyjną peryferyjno-emigracyjno-inwazyjną', *immigrant language, invader language*) kontaktu z innymi językami, zwłaszcza z głównym (oficjalnym/rezydencjonalnym) językiem danego terytorium państwowego. Zakładamy, że na peryferii habitatu językowego dany język naturalny posiada status języka mniejszościowego w sensie języka innego niż główny, używanego w rdzeniu habitatu językowego obok tegoż.

Dynamika habitatu językowego w jego rdzeniu i na peryferii w odniesieniu do kontaktujących się ze sobą języków może zatem przedstawiać się następująco:

- język rdzenia habitatu językowego może być w długotrwałym kontakcie z innym językiem naturalnym, który względem języka rdzenia może mieć status języka peryferii (np. w sytuacji kontaktu: angielski jako język główny i polski jako język mniejszości w USA ale oparty na rdzeniu znajdującym się na terytorium RP)
- język rdzenia habitatu językowego może być w mniej lub bardziej długotrwałym kontakcie z innym językiem naturalnym, który sąsiaduje z językiem rdzenia habitatu w obrębie tego samego terytorium państwowego i który nie ma statusu języka peryferii (np. w sytuacji kontaktu: polski jako język główny i język romani jako język mniejszości zamieszkującej RP ale nie posiadający wyraźnego rdzenia habitatu językowego)
- język rdzenia habitatu językowego może być w mniej lub bardziej długotrwałym kontakcie z innym językiem naturalnym, który względem języka rdzenia ma status 'języka obcego' (np. w sytuacji kontaktu: język polski jako język główny i język angielski jako język obcy oparty na rdzeniu znajdującym się na terytorium jakiegokolwiek państwa, np. Wielkiej Brytanii, USA, Kanady, gdzie język ten ma status języka głównego).

Ten ostatni kontekst ma bezpośrednie odniesienie do przedstawionej tutaj analizy, bowiem obydwaj języki, tj. język sąsiada (niemiecki) i język globalny (angielski) mają w niniejszym opracowaniu status 'języka obcego'. Powstaje więc potrzeba zdefiniowania pojęcia 'język obcy' w ramach proponowanego tutaj modelu. Zatem przez 'język obcy' rozumiemy taki język, który:

- (a) posiada autonomię, tj. nie ma statusu dialektu oraz może być podobny do innego języka, lecz nie jest z nim identyczny (zob. Hockett, 1963; Haugen, 1966; Halliday, 1978)

- (b) posiada odpowiedni stopień 'sprężystości' i 'wytrzymałości' oraz ogólnej 'krzepkości' (ang. 'robustness'), tj. posiada zdolność do absorpcji nowych informacji i zdolność do adaptacji semantyczno-komunikacyjnej (zob. Hofmeyr i Forrest, 2000; Holland, 1995)
- (c) 'żyje', tj. istnieje (wielopokoleniowa) populacja, która używa go jako języka rodzimego w kontekście jego różnych dialektów i że może on wejść w kontakt z językiem dowolnego rdzenia lub peryferii habitatu językowego na następujących zasadach:
 - (i) **na zasadzie pełnej dobrowolności:**
 - (a) ze strony przedstawicieli wspólnoty językowej tegoż rdzenia, tj. gdy przedstawiciele rdzenia habitatu językowego świadomie podejmują naukę tego języka (np. Polacy uczący się języka hiszpańskiego na terytorium RP) lub używają go w komunikacji z przedstawicielami języka obcego,
 - (b) ze strony przedstawicieli wspólnoty językowej krótkotrwałej peryferii habitatu językowego, tj. gdy przedstawiciele peryferii habitatu językowego świadomie podejmują naukę języka rdzenia innego habitatu językowego (np. Polacy przebywający czasowo na terytorium Republiki Federalnej Niemiec i uczący się języka niemieckiego) lub używają go w komunikacji z przedstawicielami tegoż habitatu,
 - (ii) **na zasadzie zewnętrznego przymusu administracyjnego, tj.:**
 - (a) gdy wszyscy przedstawiciele długotrwałej peryferii habitatu językowego posiadającego wyraźny rdzeń położony w innej części globu (np. Polacy osiedleni na stałe w USA i posiadający pozwolenie na pobyt stały) zobowiązani są uczyć się języka rdzenia habitatu językowego, w obrębie którego przebywają (tj. języka angielskiego w USA),
 - (b) gdy wszyscy przedstawiciele języka mniejszościowego kontaktującego się (sąsiadującego) z językiem rdzenia habitatu językowego w obrębie tego samego terytorium państwowego zobowiązani są do używania tegoż języka (np. rodzimi użytkownicy języka Navajo jako języka mniejszościowego, występującego na terytorium państwowym USA, obowiązkowo uczący się i używający języka angielskiego jako języka rdzenia habitatu językowego),
 - (iii) **na zasadzie dodatkowego zewnętrznego lecz wewnętrznie odczuwanego przymusu ekonomiczno-kulturowo-komunikacyjnego, tj.:**
 - (a) gdy przedstawiciele rdzenia habitatu językowego świadomie podejmują naukę języka obcego (np. Polacy masowo uczący się języka angielskiego

lub niemieckiego na terytorium RP) lecz uczą się go na zasadzie dodatkowego zewnętrznego lecz wewnętrznie odczuwanego przymusu ekonomiczno-kulturowo-komunikacyjnego, związanego np. z koniecznością spełnienia określonych wymagań zewnętrznych i któremu to przymusowi odpowiada zewnętrzny rygor szkolny (lub akademicki), lub używają tego języka w komunikacji z przedstawicielami języka obcego, wymuszonej okolicznościami zewnętrznymi.

Jak już zaznaczyliśmy wcześniej, kontakt, o którym mowa w pkt. (i) – (iii), może odbywać się w warunkach istnienia psychologicznie zróżnicowanego statusu kontaktujących się ze sobą języków, tj. poczucia równorzędności, podrzędności lub nadrzędności jednego z kontaktujących się języków u przedstawicieli wspólnot językowych pozostających w warunkach kontaktu językowego. W tym miejscu podkreślić musimy, że kontakt ten może przebiegać: (a) w warunkach inwazji językowej “twardej”, tj. w warunkach militarno-polityczno-ekonomicznego najazdu danego terytorium państwowego przez przedstawicieli innej określonej wspólnoty komunikacyjnej rdzeniowo-rezydencjonalnej lub (b) w warunkach inwazji językowej “miękkiej”, tj. w warunkach inwazji kulturowo-politycznej, a więc bez bezpośredniego udziału przedstawicieli określonej wspólnoty komunikacyjnej rdzeniowo-rezydencjonalnej. W tym konkretnym przypadku mamy na myśli poczucie równorzędności, podrzędności lub nadrzędności przez młodych kształcących się Polaków w odniesieniu w szczególności do języka ojczystego, którym dla badanej próbki jest język polski, kontaktujące się z językiem angielskim i niemieckim w warunkach długotrwałej inwazji językowej “miękkiej” tychże języków. Tak więc w wyniku powyższej dyskusji wstępna charakterystyka kontaktujących się ze sobą języków wygląda następująco w ramach modelu ‘rdzeń – peryferia – język ojczysty - język obcy’ i w ramach triady ‘język ojczysty - język globalny - język sąsiedni’:

język polski:

1. język rdzenia habitatu języka polskiego (tj. język wspólnoty komunikacyjnej rdzeniowo-rezydencjonalnej)
2. język główny terytorium państwowego RP
3. język peryferii habitatu języka polskiego (tj. język wspólnoty komunikacyjnej peryferyjno-emigracyjno-inwazyjnej)
4. język ojczysty rdzenia i peryferii habitatu języka polskiego
5. język obcy względem innych języków naturalnych.

język angielski:

1. język rdzenia habitatu języka angielskiego (tj. język wspólnoty komunikacyjnej rdzeniowo-rezydencjonalnej)
2. język główny kilku terytoriów państwowych (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Kanada, Australia, Nowa Zelandia)
3. język peryferii habitatu języka angielskiego (np. Malta, Jamajka, Republika Południowej Afryki; tj. język wspólnoty komunikacyjnej peryferyjno-emigracyjno-inwazyjnej)
4. język ojczysty rdzenia i peryferii habitatu języka angielskiego
5. język obcy względem innych języków naturalnych (tutaj względem rdzenia habitatu języka polskiego, używany lub przyswajany dobrowolnie przez przedstawicieli tegoż).

język niemiecki:

1. język rdzenia habitatu języka niemieckiego (tj. język wspólnoty komunikacyjnej rdzeniowo-rezydencjonalnej)
2. język główny przynajmniej trzech terytoriów państwowych, tj. terytorium sąsiada zachodniego (terytorium państwowego Republiki Federalnej Niemiec, terytorium państwowego Republiki Austrii, Szwajcarii oraz dodatkowo niektórych kantonów wschodnich Belgii)
3. język peryferii habitatu języka niemieckiego (tj. język wspólnoty komunikacyjnej peryferyjno-emigracyjno-inwazyjnej)
4. język ojczysty rdzenia i peryferii habitatu języka niemieckiego
5. język obcy względem innych języków naturalnych (tutaj względem rdzenia habitatu języka polskiego, używany lub przyswajany dobrowolnie przez przedstawicieli tegoż rdzenia na terytorium państwowym RP).

2. Metodologia badań

W badaniu wzięło udział ogółem 161 studentów, w tym 40 studentów reprezentujących filologię litewską, filologię łotewską, ponadto studentów bankowości, tutaj określanych łącznie jako ‘grupa mieszana’ (I), 34 studentów reprezentujących filologię angielską, tutaj określanych jako ‘angliści’ (II), ponadto 39 studentów filologii germańskiej, tutaj określanych jako ‘germaniści’ (III), a także 48 studentów reprezentujących filologię polską, tutaj określanych jako ‘poloniści’ (IV). Osoby te poproszono o wypełnienie kwestionariusza (treść kwestionariusza podano w Załączniku nr 1).

Kwestionariusz przeprowadzono w następujących warunkach ogólnych:

- Adresatami kwestionariusza byli kształcący się w polskich szkołach wyższych młodzi Polacy w wieku 20-30 lat, zamieszkujący rdzeń polskiego habitatu językowego, używający i podejmujący się dobrowolnie nauki języka angielskiego lub niemieckiego jako języka obcego na poziomie akademickim, w warunkach długotrwałej inwazji językowej "miękkiej", w konsekwencji uznania i obecności tychże języków w polskim systemie edukacyjnym jako odrębnych przedmiotów w strukturze szkolnych lub akademickich programów nauczania i uczący się danego języka obcego w warunkach sformalizowanego procesu dydaktycznego (a więc rygoru szkolnego i akademickiego).
- W tych warunkach, które możemy określić jako wiele dziesiątków lat trwający stan presji wymienionych języków jako języków obcych na język polski jako ojczysty, ustalili się w świadomości Polaków zamieszkujących rdzeń polskiego habitatu językowego i uczących się języków obcych określony świadomościowy status danego języka naturalnego, tj. zarówno ojczystego jak i obcego, w warunkach kontaktu językowego, w ramach triady 'język ojczysty – język globalny – język sąsiedni', oparte go na uniwersalnym układzie świadomościowym: 'substratum - adstratum – superstratum'.

Kwestionariusz opracowano statystycznie dla każdej z badanych grup studentów i dla każdego z badanych parametrów, podając tabelkę z otrzymanymi wartościami liczbowymi w kolejności badanych języków oraz zgodnie z układem triady podanej we wstępie artykułu. Następnie każdą z otrzymanych wartości liczbowych danego parametru przedstawiono w postaci diagramu kołowego. Ponadto w obrębie każdej z badanych grup studentów podano tabelę sumaryczną zorganizowaną w układzie świadomościowym 'substratum – adstratum – superstratum'. Każdemu z elementów tego układu przypisano odpowiednią wartość liczbową na skali punktowej 1-10 w następujący sposób:

Substratum - poniżej 5 pkt.
 Adstratum - pomiędzy 5-7 pkt.
 Superstratum - powyżej 7 pkt.

Na osi rzędnych zaznaczono układ 'substratum-adstratum-superstratum', zaś na osi odciętych zaznaczono badaną triadę języków w układzie parametrów: 'przydatność-lepszość-utrzymanie'. W ten sposób otrzymano następującą tabelę, która pozwala na przedstawienie uzyskanych wyników w formie tabelarycznej:

	POLSKI			ANGIELSKI			NIEMIECKI		
	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5									
Adstratum: 5-7									
Superstratum: Powyżej 7									

Tabela nr 1

3. Analiza danych eksperymentalnych

GRUPA MIESZANA

Przydatność:

1 2 3
 3,475 9,725 6,45

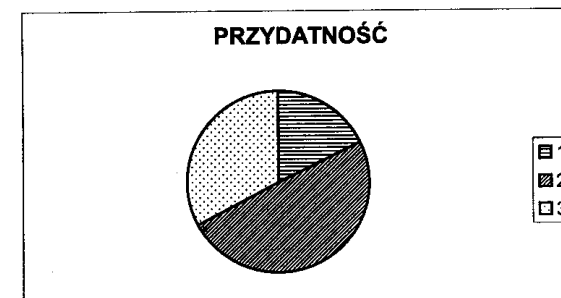

Diagram nr 1

Lepszość:

1 2 3
6,075 8,225 4,375

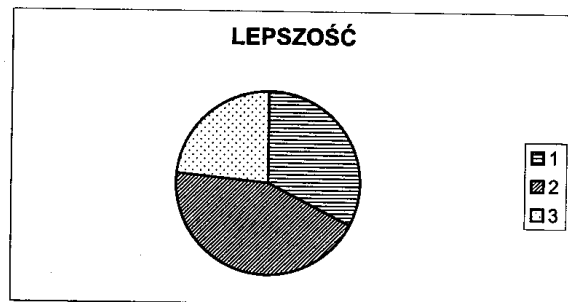

Diagram nr 2

Utrzymanie:

1 2 3
7,55 9 5,7

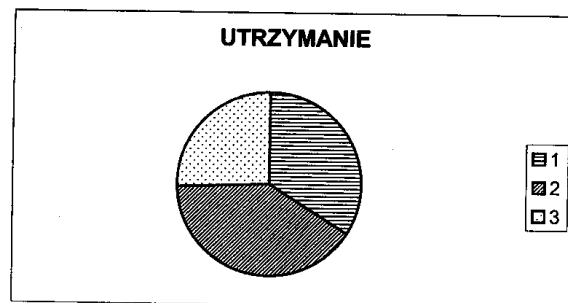

Diagram nr 3

gdzie:

1. - język ojczysty: polski
2. - język globalny: angielski
3. - język sąsiedni: niemiecki

Uzyskane wyniki przedstawić można tabelarycznie w następujący sposób:

GRUPA MIESZANA

	POLSKI			ANGIELSKI			NIEMIECKI		
	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5	+						+		
Adstratum: 5-7							+		
Superstratum: Powyżej 7	+			+			+		

Tabela nr 2

ANGLIŚCI**Przydatność:**

1 2 3
3,970588 9,852941 7,117647

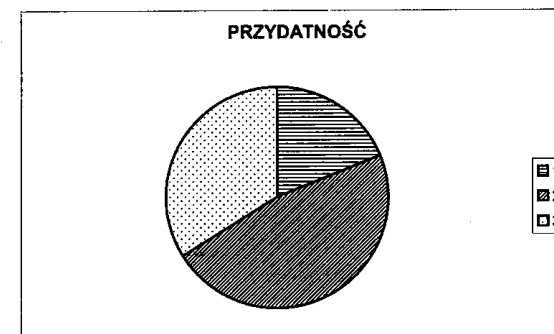

Diagram nr 4

Lepszość:

1 2 3
8,117647 9,176471 6,235294

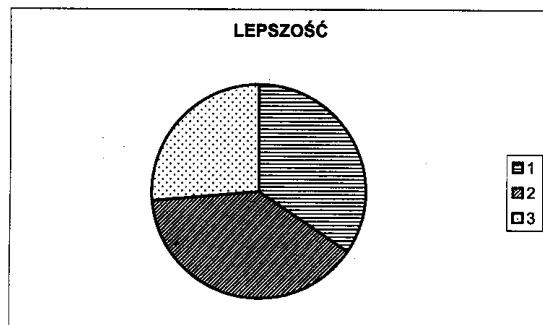

Diagram nr 5

Utrzymanie:

1 2 3
8,882353 9,705882 7,470588

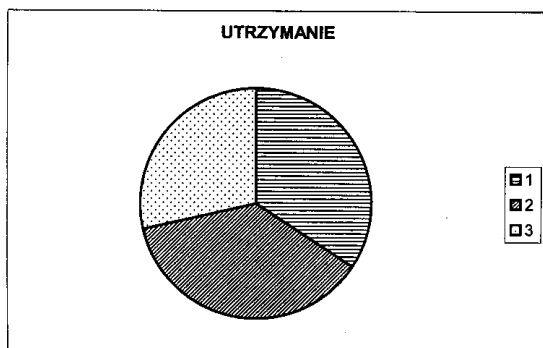

Diagram nr 6

gdzie:

- 1. - język ojczysty: polski
- 2. - język globalny: angielski
- 3. - język sąsiedni: niemiecki

Uzyskane wyniki przedstawione są tabelarycznie poniżej:

ANGLIŚCI

	POLSKI			ANGIELSKI			NIEMIECKI		
	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5	+								
Adstratum: 5-7								+	
Superstratum: Powyżej 7		+	+	+	+	+	+		+

Tabela nr 3

GERMANIŚCI**Przydatność:**

1 2 3
2,461538 9,384615 7,358974

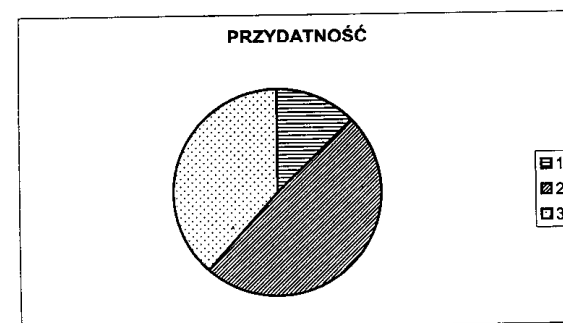
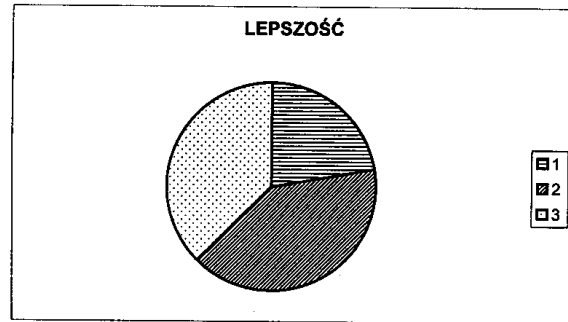

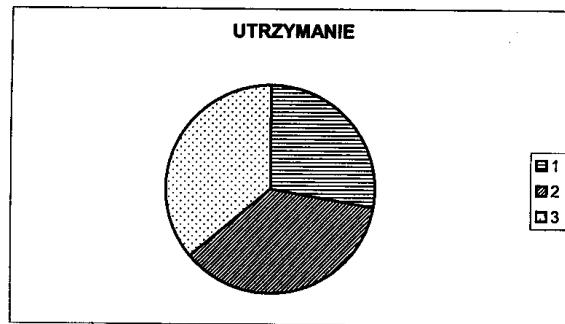
Diagram nr 7

Lepszość:

1 2 3
4,512821 8,179487 7,615385

Diagram nr 8**Utrzymanie:**

1 2 3
7,717949 10 10

Diagram nr 9

gdzie:

1. - język ojczysty: polski
2. - język globalny: angielski
3. - język sąsiedni: niemiecki

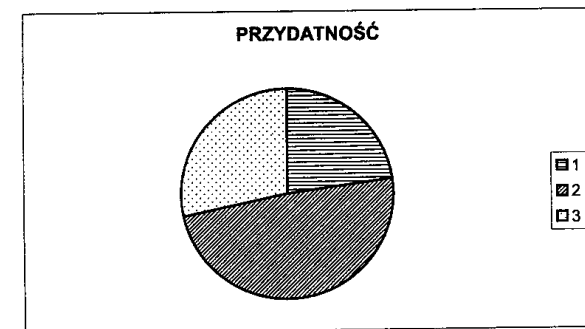
Uzyskane wyniki przedstawione są tabelarycznie poniżej:

GERMANIŚCI

	POLSKI			ANGIELSKI			NIEMIECKI		
	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5	+	+							
Adstratum: 5-7									
Superstratum: Powyżej 7			+	+	+	+	+	+	+

Tabela nr 4**POŁONIŚCI****Przydatność:**

1 2 3
4,5 9,583333 5,583333

Diagram nr 10

Lepszość:

1 2 3
9,604167 8,9375 7

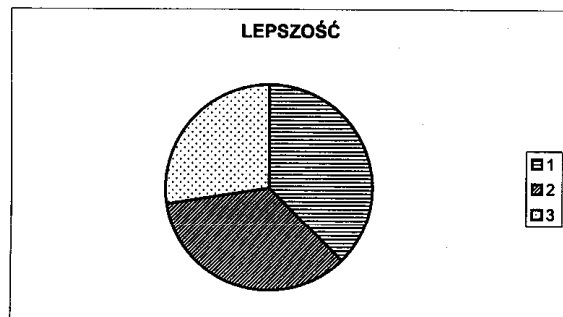

Diagram nr 11

Utrzymanie:

1 2 3
9,604167 9,895833 6,895833

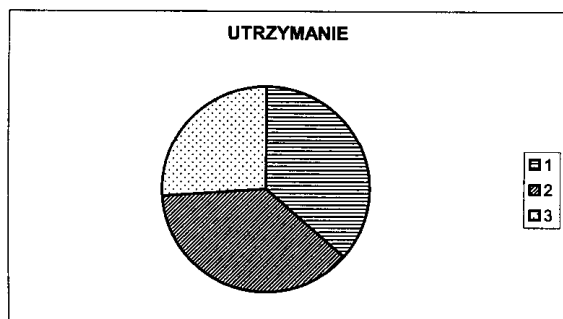

Diagram nr 12

gdzie:

1. - język ojczysty: polski
2. - język globalny: angielski
3. - język sąsiedni: niemiecki

Uzyskane wyniki przedstawione są tabelarycznie poniżej:

	POLONIŚCI								
	POLSKI			ANGIELSKI			NIEMIECKI		
	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5	+								
Adstratum: 5-7							+	+	+
Superstratum: Powyżej 7		+	+	+	+	+			

Tabela nr 5

WYNIKI CAŁOŚCIOWE**Przydatność:**

(wyniki w poniższej tabelce zostały podane w wartościach zaokrąglonych)

1 2 3
3,6 9,64 6,63

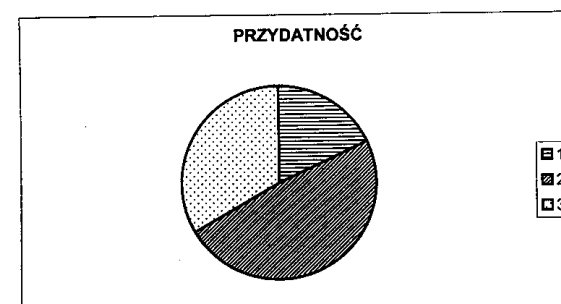
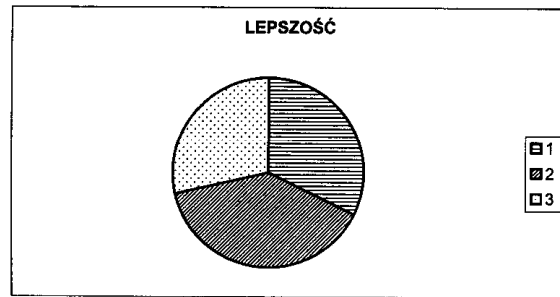

Diagram nr 13

Lepszość:

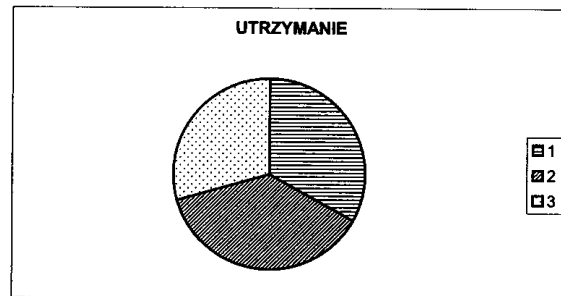
(wyniki w poniższej tabelce zostały podane w wartościach zaokrąglonych)

1	2	3
7,1	8,63	6,31

Diagram nr 14**Utrzymanie:**

(wyniki w poniższej tabelce zostały podane w wartościach zaokrąglonych)

1	2	3
8,44	9,65	7,52

Diagram nr 15

gdzie:

1. - język ojczysty: polski
2. - język globalny: angielski
3. - język sąsiedni: niemiecki

WYNIKI CAŁOŚCIOWE

Całościowe wyniki tabelaryczne dla wszystkich grup studentów, którzy wzięli udział w badaniu, przedstawione są poniżej:

	POLSKI			ANGIELSKI			NIEMIECKI		
	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Ponizej 5	+								
Adstratum: 5-7							+	+	
Superstratum: Powyzej 7		+	+	+	+	+			+

Tabela nr 6

gdzie:

- Przyd. - przydatność
Lep. - lepszość
Ut. - utrzymanie

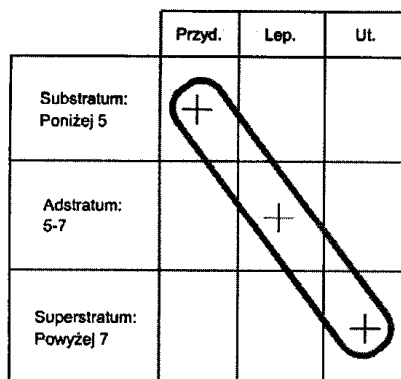
4. Wnioski

Na podstawie przeprowadzonej analizy kwestionariusza oraz przedstawionych powyżej danych możemy sformułować dwie grupy wniosków: ogólne i szczegółowe. Wnioski ogólne odnoszą się do ustaleń odnośnie ogólnej typologii świadomości językowej kształcących się Polaków w wieku 20-30 lat oraz sytuacji języków naturalnych w perspektywie ekologicznej, w szczególności uwzględniającej przyszły rozwój sytuacji w odniesieniu do ekologicznie doniosłego zagad-

nienia 'przeżywalności' języków. Wnioski szczegółowe zaś odnoszą się do różnych aspektów świadomości językowej badanej populacji.

4a. Wnioski ogólne

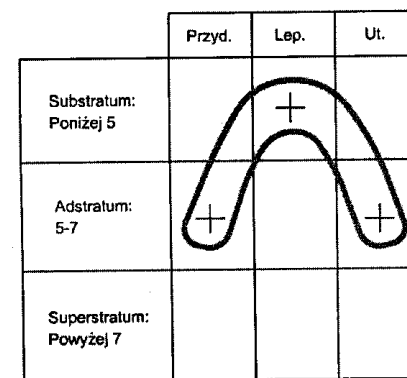
Wyodrębniono kilka następujących typów społecznej świadomości językowej młodych zdobywających wyższe wykształcenie Polaków w wieku 20-30 lat w obrębie triady: 'język polski-język angielski-język niemiecki' w układzie świadomościowym 'substratum – adstratum – superstratum'. Pokazują to diagramy (a-h) zamieszczone poniżej.

(a)

typ świadomości językowej:

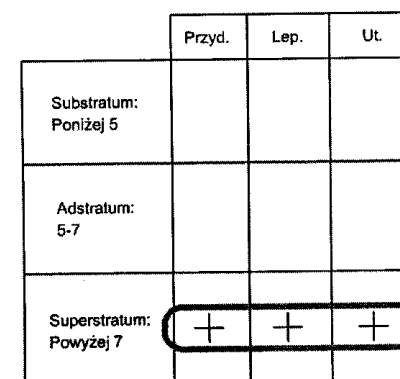
- język wielowartościowy (tj. przebiegający przez wszystkie badane wartości)
- język nieokreślony względem układu 'substratum-adstratum-superstratum'.

(b)

typ świadomości językowej:

- język słabo-średniowartościowy (słabo średnio sprężysty/słabo średnio wytrzymały)
- język słabo adstratowy (tj. z odgięciem w stronę pojedynczej wartości substratowej w odniesieniu do parametru 'lepszości').

(c)

typ świadomości językowej:

1. język jednolicie wysokowartościowy (sprężysty/wytrzymały)
2. język superstratowy.

	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5			
Adstratum: 5-7	+		
Superstratum: Powyżej 7	+		+

(d)

typ świadomości językowej:

1. język prawie wysokowartościowy (prawie sprężysty/prawie wytrzymały)
2. język słabo superstratowy (tj. z odgięciem w stronę pojedynczej wartości adstratowej w odniesieniu do parametru 'lepszości').

	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5	+	+	
Adstratum: 5-7			
Superstratum: Powyżej 7			+

(c)

typ świadomości językowej:

1. język prawie niskowartościowy (prawie nisko sprężysty/prawie niewytrzymały)
2. język słabo substratowy (tj. z odgięciem w stronę pojedynczej wartości superstratowej w odniesieniu do parametru 'utrzymania').

	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5	+		
Adstratum: 5-7			
Superstratum: Powyżej 7		+	+

(f)

typ świadomości językowej:

1. język słabo wysokowartościowy (prawie sprężysty/prawie wytrzymały)
2. język słabo superstratowy (tj. z odgięciem w stronę pojedynczej wartości substratowej w odniesieniu do parametru 'przydatności').

	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5			
Adstratum: 5-7	+	+	+
Superstratum: Powyżej 7			

(g)

typ świadomości językowej:

- język jednolicie średniowartościowy (średnio sprężysty/średnio wytrzymały)
- język adstratowy.

	Przyd.	Lep.	Ut.
Substratum: Poniżej 5			
Adstratum: 5-7	+	+	+
Superstratum: Powyżej 7			

(h)

typ świadomości językowej:

- język mocno średniowartościowy (mocno średnio sprężysty/mocno średnio wytrzymały)
 - język mocno adstratowy (tj. z odgięciem w stronę pojedynczej wartości superstratowej w odniesieniu do parametru 'utrzymania').
- Na podstawie powyżej przeprowadzonej analizy możemy pokusić się o poszerzenie pojęcia 'język globalny' o wymiar świadomościowego superstratum w tym sensie, że język globalny, niezależnie od faktu jego szerokiej dystrybucji o charakterze trans- i metakulturowym, niezależnie od faktu jego rozwoju odbywającego się głównie w rdzeniu ale częściowo również w peryferii habitatu językowego, postrzegany jest wyraźnie jako 'język superstratowy' (tj. język wysokowartościowy, sprężysty/wytrzymały) przez osoby uczące się go jako języka obcego lub używające go jako języka obcego, a więc postrzegany jako język nadrzędny, charakteryzujący się zatem dodatkowo silnym językowym systemem immunologicznym.
 - W świetle powyższych uwag za język 'lokalny' uważać można każdy język naturalny nie tylko ze względu na jego zasięg terytorialny, głównie

ograniczony do danego terytorium państwowego (zob. relacje 1(a) i 1(c)), lecz także taki, który w świadomości swoich rodzimych użytkowników osiągnął status co najmniej 'języka adstratowego' albo 'języka substratowego' w warunkach kontaktu językowego, zwłaszcza w warunkach długotrwałej inwazji językowej "miękkiej" ze strony innej wspólnoty komunikacyjnej rdzeniowo-rezydencjonalnej.

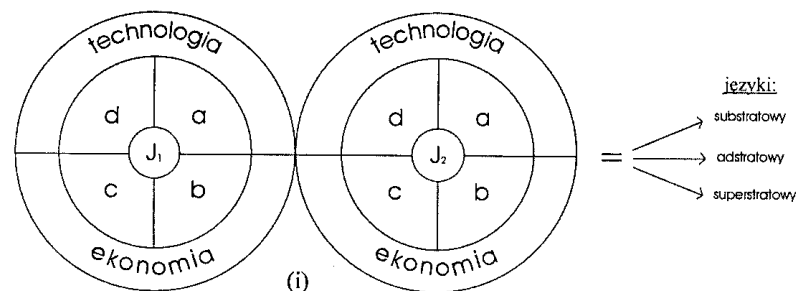
- Obecność języków adstratowych (czyli równorzędnych lub średniowartościowych, średnio sprężystych/średnio wytrzymałych) może być istotnym czynnikiem podtrzymującym różnorodność językową na zasadzie równorzędności języków naturalnych używanych przez określone wspólnoty komunikacyjne rdzeniowo-rezydencjonalne. Ponadto odczuwany przez swoich użytkowników adstratowy status danego języka naturalnego może być w długofalowej perspektywie czynnikiem wzmacniającym jego utrzymanie.
- Możemy wstępnie wnioskować, że świadomościowy status danego języka określanego jako język adstratowy, a więc o umiarkowanym językowym systemie immunologicznym, stanowi świadomościowe optimum dla każdego języka naturalnego używanego w rdzeniu habitatu językowego w warunkach kontaktu językowego.
- W przypadku języka superstratowego (czyli świadomościowo nadrzędnego) możemy uznać, że mamy do czynienia z istnieniem u jego użytkowników – zarówno rodzimych jak i nierodzimych - świadomościowego superstratum, które w dłuższym przedziale czasowym może w warunkach kontaktu językowego (dodatkowo w warunkach inwazji "miękkiej" określonego języka obcego) działać osłabiająco nie tylko na dany język naturalny określonego rdzenia habitatu językowego kontaktujący się z tymże językiem superstratowym (np. język polski kontaktujący się z językiem angielskim) lecz także prowadzić, również w dłuższym przedziale czasowym, do osłabienia samego języka superstratowego poprzez kształtowanie się lokalnych odmian tego języka (np. tzw. 'world Englishes' w odniesieniu do języka angielskiego), rozwijanych w warunkach świadomie i dobrowolnie podejmowanej nauki tego języka jako obcego przez mniej lub bardziej licznych przedstawicieli różnych języków lokalnych.
- W przypadku języka naturalnego określanego mianem substratowego (czyli świadomościowo podrzędnego, niskowartościowego, nisko sprężystego/niewytrzymałego) możemy uznać, że mamy do czynienia z istnieniem u jego rodzimych użytkowników świadomościowego substratum (a więc osłabionego językowego systemu immunologicznego), które utrzy-

mywane w dłuższym przedziale czasowym może działać osłabiająco na dany język naturalny i czynić go nie tylko językiem lokalnym ale jeszcze dodatkowo, również w dłuższym przedziale czasowym, stopniowo zmniejszać jego żywotność (witalność), w konsekwencji osłabiać jego długofalową utrzymywalność, w skrajnych zaś przypadkach prowadzić do uruchomienia procesu zanikania danego języka naturalnego (ang. *language death/language loss*).

7. Zatem języki określane jako substratowe określane mogą być dodatkowo jako 'języki z alertem', a więc wymagające podjęcia określonych działań ratunkowych (zob. Bibliografia).
8. Języki z odgięciem w stronę pojedynczej wartości substratowej mogą być dodatkowo określane jako 'języki z alertem' w odniesieniu do tej pojedynczej wartości.
9. W przypadku określenia danego języka naturalnego jako substratowego (czyli 'języka z alertem') wspólnota komunikacyjna danego rdzenia habitatu językowego powinna przygotować długofalowy i wieloczynnikowy program ochrony języka substratowego (tj. uruchomić mechanizm tzw. 'protekcjonizmu językowego') w sensie świadomego podjęcia długofalowych działań zmierzających do zmiany jego postrzegania przez jego rodzimych użytkowników, tj. świadomościowego ruchu tychże rodzimych użytkowników w stronę uzyskania przez dany język naturalny, zwłaszcza język rdzenia habitatu językowego, statusu języka świadomościowo mieszczącego się pomiędzy superstratum i adstratum, tj. w następujących wymiarach: języka superstratowego, słabo superstratowego (a więc odpowiednio wysokowartościowego lub słabo wysokowartościowego), mocno adstratowego lub przynajmniej adstratowego (a więc ogólnie średniowartościowego), celem przeciwdziałania procesowi dalszego osłabiania języka rdzenia habitatu językowego i tym samym zabezpieczenia jego dalszej egzystencji wśród innych języków naturalnych. Zadanie to wchodzi w zakres działań o charakterze 'planowania językowego' (ang. *language planning*), w ekologicznym ujęciu zaś w zakres działań o charakterze 'utrzymywania języka' (ang. *language sustainability/language maintenance*; zob. Bibliografia).
10. Utrzymywanie świadomości językowej użytkowników danego języka naturalnego na poziomie przynajmniej adstratowym, poparte odpowiednim programem stałego monitorowania tejże świadomości w odniesieniu do wszystkich badanych tutaj parametrów, może stanowić najbardziej optymalny sposób na utrzymywanie 'zdrowia' (żywotności/witalności) dane-

go języka naturalnego w warunkach kontaktu językowego (zob. także wnioski 3 i 4).

11. Jako istotny wniosek ogólnoteoretyczny opisanych powyżej badań, mogący stanowić częściową odpowiedź na podstawowe pytanie: 'dlaczego języki naturalne osiągają w warunkach kontaktu językowego (w szczególności w warunkach długotrwałej inwazji "miękkiej") tak różny status świadomościowy?', proponujemy wyjaśnienie tego zjawiska za pomocą wieloczynnikowego modelu percepcji danego języka naturalnego, w którym to modelu języki kontaktujące się z sobą w istocie kontaktują się poprzez swoiste 'otoczki' (na wzór otoczki mielinowej dla neuronów lub na wzór tzw. 'zona pellucida' dla komórki jajowej u ssaków), na które składają się dwie warstwy, tj. 'warstwa zewnętrzna', postrzegalna najłatwiej i przez stosunkowo dużą populację, obejmująca następujące elementy: technologia i ekonomia, oraz 'warstwa wewnętrzna', tj. warstwa otoczki leżąca głębiej i trudniej postrzegalna, gdyż postrzegalna jest przez mniejszą część populacji posiadającą głębszą wiedzę ogólną i specjalistyczną, obejmująca następujące elementy: wytworzone przez daną wspólnotę komunikacyjną instytucje społeczne oraz jakość ich funkcjonowania, historia wzajemnych kontaktów, osiągnięcia kulturowo-cywilizacyjne (naukowo-technologiczne w przekroju historycznym, literackie, muzyczne, plastyczne, etc.), historia terytorium danego języka naturalnego. W tym kontekście przyjąć możemy, że przypisanie określonego statusu świadomościowego językowi naturalnemu w układzie 'substratum-adstratum-superstratum' następuje w wyniku procesu jednoczesnej percepcji i oceny (współ)działania obydwu warstw otoczki a w konsekwencji także percepcji samego języka naturalnego w warunkach kontaktu językowego, zwłaszcza w warunkach inwazji "miękkiej", zarówno przez poszczególne osoby jak i całe wspólnoty komunikacyjne biorące udział w tym procesie. Proces ten ilustruje poniższy schemat (i):

gdzie:

technologia/ekonomia (wraz z ich oceną) – warstwa zewnętrzna otoczek dwóch języków naturalnych będących w kontakcie (tj. J_1 i J_2)

a – część warstwy wewnętrznej otoczki: wytworzone przez daną wspólnotę komunikacyjną instytucje społeczne oraz jakość ich funkcjonowania (wraz z ich oceną)

b – część warstwy wewnętrznej otoczki: historia wzajemnych kontaktów (wraz z ich oceną)

c – część warstwy wewnętrznej otoczki: osiągnięcia kulturowo-cywilizacyjne danej wspólnoty komunikacyjnej (naukowo-technologiczne, w przekroju historycznym, literackie, muzyczne, plastyczne, etc. wraz z ich oceną)

d – część warstwy wewnętrznej otoczki: historia terytorium państwowego danego języka naturalnego (wraz z jej oceną).

4h. Wnioski szczegółowe:

12. Percepcja języków polskiego, angielskiego i niemieckiego przez badaną tutaj populację studentów polskich odbyła się w układzie świadomościowym: 'substratum-adstratum-superstratum'.
13. W układzie tym język angielski uzyskał jako jedyny język obcy w warunkach długotrwałej inwazji językowej "miękkiej" wyraźnie świadomościowy status 'języka superstratowego' w odniesieniu do wszystkich badanych tutaj parametrów, a więc jednolicie wysokowartościowego (sprężystego/wytrzymałego), nie tylko u pojedynczych osób lecz w całej badanej populacji studentów.
14. Status ten może stanowić jedną z istotnych podstaw do określenia globalnego charakteru języka angielskiego jako języka obcego.

15. W powyżej badanym układzie języki polski i niemiecki uzyskały w warunkach kontaktu językowego wyraźnie status języków słabszych w stosunku do języka angielskiego.
16. Jednak żaden z wymienionych w pkt. 12 języków nie otrzymał statusu języka jednolicie substratowego, a więc jednoznacznie 'języka z alertem'.
17. Niemniej język ojczysty (tj. język polski) uzyskał ogólnie status języka niejednolitego świadomościowo, a więc ogólnie słabo superstratowego (słabo wysokowartościowego, prawie sprężystego/prawie wytrzymałego), tj. superstratowego, w odniesieniu do parametrów 'lepszości' i 'utrzymania' lecz z wyraźnie negatywnym odgięciem w stronę substratowej wartości parametru 'przydatności'
18. W odniesieniu zatem do pojedynczego parametru 'przydatności' język polski może być określony jako 'język z alertem'; w tym też względzie może podlegać treści wniosku (9).
19. Język niemiecki uzyskał status języka ogólnie mocno adstratowego (mocno średniowartościowego), tj. adstratowego, w odniesieniu do parametrów 'przydatności' i 'lepszości' z dodatkowym odgięciem w stronę wartości superstratowej w odniesieniu do parametru 'utrzymania'.
20. Zarówno jednolicie superstratowy (tj. wysokowartościowy, sprężysty/wytrzymały) charakter języka angielskiego jak i mocno adstratowy (tj. mocno średniowartościowy, mocno średnio sprężysty/mocno średnio wytrzymały) charakter języka niemieckiego stanowią bardzo wyraźną świadomościową podstawę motywacyjną obecną podczas nauki tych języków jako języków obcych przez polską wspólnotę komunikacyjną zamieszkującą rdzeń habitatu języka polskiego w warunkach utrzymującej się długotrwałej inwazji językowej 'miękkiej' tychże języków.

Bibliografia

- Adams, K.L. i D.T. Brink. (red.). 1990. *Perspectives on official English*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ambrose, J. i C.H. Williams. 1981. "On the spatial definition of minority: scale as an influence on the geolinguistic analysis of Welsh". W zbiorze: Haugen, E. (red.). 53-71.
- Ammon, U. (red.). 2001. *The dominance of English as a language of science: effects on other languages and language communities*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Appel, R. i P. Muysken. 1987. *Language contact and bilingualism*. London: Edward Arnold.
- Ashcroft, B., G. Griffiths i H. Tiffin. 2002. *The empire writes back*. London: Routledge.
- Auerbach, E. 1992. "The challenge of the English only movement". *College English* 54.7. 843-851.
- Bailey, R.W. i M. Görlach. (red.). 1982. *English as a world language*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Baker, C. 1992. *Attitudes and language*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Baldauf, R.B. i A. Luke. (red.). 1990. *Language planning and education in Australasia and the South Pacific*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Bauer, L. i P. Trudgill. (red.). 1998. *Language myths*. New York: Penguin.
- Benally, A. i T.L. McCarty. 1990. "The Navaho language today". W zbiorze: Adams, K.L. i D.T. Brink. (red.). 237-246.
- Blum, S. i E. Levenston. 1978. "Lexical simplification in second-language acquisition". *Studies in Second Language Acquisition* 2.2. 43-63.
- Brandt, E.A. i V. Ayoungman. 1989. "Language renewal and language maintenance: a practical guide". *Canadian Journal of Native Education* 16.2. 42-77.
- Breton, R.J.L. 1991. *Geolinguistics: language dynamics and ethnolinguistic geography*. Ottawa: University of Ottawa.
- Campbell, L. 1998. *Historical linguistics: an introduction*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Campbell, L. i M.C. Muntzel. 1989. "The structural consequences of language death". W zbiorze: Dorian, N.C. (ed.). 181-196.
- Canagarajah, A. 1999. *Resisting linguistic imperialism in English teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Carpenter, S.R. i L.H. Gunderson. 2001. "Coping with collapse: ecological and social dynamics in ecosystem management". *BioScience* 51. 451-457.
- Cheshire, J. (red.). 1991. *English around the world: sociolinguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cieślińska, B. 2001. "Zastosowanie koncepcji pogranicza do analizy społeczności migracyjnych". W zbiorze: Zamojski, J.E. (red.). 182-187.
- Cliett, V. 2003. "The expanding frontier of World Englishes: a new perspective for teachers of English". W zbiorze: Smitherman, G. i V. Villanueva. (red.). 67-76.
- Clyne, M. 2003. *Dynamics of language contact: English and immigrant languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cooper, R.L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawford, J. 1992. *Hold your tongue: bilingualism and the politics of 'English only'*. Reading, Mass.: Addison Wesley.
- Crawford, J. 2000. *At war with diversity: US language policy in an age of anxiety*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Crystal, D. 1997. *English as a global language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. 2000. *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daniels, H.A. (red.). 1990. *Not only English: affirming America's multilingual heritage*. Urbana, Ill.: National Council of Teachers of English.
- Daniels, H.A. 1990. "The roots of language protectionism". W zbiorze: Daniels, H.A. (red.). 3-12.
- Dębska, M. 2003. "The Americanization of Polish youth in the global village". W zbiorze: Duncan MacQueen, B. i M. Pachalska. (red.). 35-47.
- Dorian, N.C. 1981. *Language death: the life cycle of a Scottish dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dorian, N.C. (red.). 1989. *Investigating obsolescence: studies in language contraction and death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duncan MacQueen, B. i M. Pachalska. (red.). 2003. *Society as text in the thought of Richard Harvey Brown*. Wrocław: Continuo Publishing House.
- Emeneau, M.B. 1980. *Language and linguistic area*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Fishman, J.A. (red.). 1968. *Language problems of developing nations*. New York: Wiley and Sons.
- Fishman, J.A. 1972. *Language and nationalism*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Fishman, J.A. (red.). 1973. *Advances in language planning*. The Hague: Mouton.
- Fishman, J.A. 1973. "Language modernization and planning in comparison with other types of national modernization and planning". *Language in Society* 2. 23-44.
- Fishman, J.A. 1976. *Bilingual education: an international sociological perspective*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Fishman, J.A. 1980. "Bilingual education, language planning and English". *English Varieties World-Wide* 1.1. 11-24.
- Fishman, J.A. 1991. *Reversing language shift: theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

- Fishman, J.A. 1997. *In praise of the beloved language: a comparative view of positive ethnolinguistic consciousness*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Fishman, J.A., R.L. Cooper i A.W. Conrad. 1977. *The spread of English*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Fisiak, J. (red.). 1995. *Linguistic change under contact conditions*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Flaitz, J. 1988. *The ideology of English: French perception of English as a world language*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Frawley, W.J. (red.). 2003. *International encyclopedia of linguistics*. Drugie wydanie. Oxford: Oxford University Press.
- Gal, S. 1987. "Code-switching and consciousness on the European periphery". *American Ethnologist* 14. 637-653.
- Garcia, O. i R. Otheguy. (red.). 1989. *English across cultures: cultures across English*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gardt, A. i B. Hüppauf. (red.). 2004. *Globalization and the future of German*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gass, S.M. 1988. "Second language vocabulary acquisition". *Annual Review of Applied Linguistics* 9. 92-106.
- Giles, H. i P.M. Smith. 1979. "Accommodation theory: optimal levels of convergence". W zbiorze: Giles, H. i R. St. Clair. (red.). 45-65.
- Giles, H. i R. St. Clair. (red.). 1979. *Language and social psychology*. Oxford: Blackwell.
- Gonzales, R.D. (red.). 2000/2001. *Language ideologies: critical perspectives on the official English movement*. Urbana, Ill.: National Council of Teachers of English. 2 Vols.
- Görlach, M. 1995. *More Englishes: new studies in varieties of English*. Amsterdam: John Benjamins.
- Greenberg, J.H. (red.). 1963. *Universals of language*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Gumperz, J.J. (red.). 1982. *Language and social identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halliday, M. 1978. *Language as social semiotic*. London: Edward Arnold.
- Hanski, I. 1994. "A practical model of metapopulation dynamics". *Journal of Animal Ecology* 63. 151-162.
- Hartmann, R.R.K. i F.C. Stork. 1972. *Dictionary of language and linguistics*. London: Applied Science Publishers.
- Haugen, E. 1950. "The analysis of linguistic borrowing". *Language* 26. 210-231.
- Haugen, E. 1966. "Dialect, language, nation". *American Anthropologist* 68. 922-935.

- Haugen, E. (red.). 1981. *Minority languages today*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hock, H.H. 1986. *Principles of historical linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hockett, C.F. 1963. "The problem of universals in language". W zbiorze: Greenberg, J.H. (red.). 1-29.
- Hofmeyr, S.A. i S. Forrest. 2000. "Architecture for an artificial immune system". *Evolutionary Computational Journal* 7.1. 45-68.
- Holand, J.H. 1995. *Hidden order: how adaptation builds complexity*. Reading, Mass.: Helix Books.
- Jenkins, J. 2003. *World Englishes: a resource book for students*. London: Routledge.
- Kachru, B. 1986. *The alchemy of English: the spread, functions and models of non-native Englishes*. Oxford: Pergamon Press.
- Kachru, B. (red.). 1992. *The other tongue: English across cultures*. Urbana, Ill.: University of Illinois Press.
- Kaplan, R.B. i R.B. Baldauf. 2001. "Not only English: English only and the world". W zbiorze: Gonzales, R.D. (red.). Vol. 2. 293-315.
- Kellerman, E. 1978. "Transfer or non-transfer: where are we now". *Studies in Second Language Acquisition* 2.1. 37-57.
- Lamy, P. (red.). 1979. *Language planning and identity planning*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lehiste, I. 1988. *Lectures on language contact*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Lehmann, W.P. 1992. *Historical linguistics*. 3rd ed. London: Routledge.
- Lubaś, W. 2003. "Nowe zadania polityki językowej w świecie słowiańskim". *Socjolingwistyka* XVII. 7-26.
- Luke, A., A. McHoul i J.L. Mey. 1990. "On the limits of language planning: class, state and power". W zbiorze: Baldauf, R.B. i A. Luke. (red.). 25-44.
- Malkjær, K. 2004. *The linguistics encyclopedia*. London: Routledge.
- Marshall, D.F. (red.). 1991. *Language planning*. Amsterdam: John Benjamins.
- Marshall, D.F. i R.D. Gonzalez. 1990. "Una lingua, una Patria? Is monolingualism beneficial or harmful to a nation's unity?". W zbiorze: Adams, K.L. i D.T. Brink. (red.). 29-52.
- Matras, Y. 2002. *Romani: a linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mazur, J. (red.). 1998. *Promocja języka i kultury polskiej w świecie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Mazur, J. (red.). 1999. *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- McArthur, T. 1998. *The English languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McArthur, T. 2002. *The Oxford guide to world English*. Oxford: Oxford University Press.
- McLaughlin, D. 1990. "The sociolinguistics of Navajo literacy". *Journal of Navajo Education* 7.2. 28-36.
- Melchers, G. i P. Shaw. 2003. *World Englishes*. Oxford: Oxford University Press.
- Nettle, D. i S. Romaine. 2000. *Vanishing voices: the extinction of the world's languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Nichols, J. 1992. *Linguistic diversity in space and time*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*. 1996. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Odlin, T. 1991. "Irish English idioms and language transfer". *English World-Wide* 12.2. 175-193.
- Okawa, G.Y. 2000. "From 'bad attitudes' to(ward) linguistic pluralism: developing reflective language policy among pre-service teachers". W zbiorze: Gonzalez, R.D. (red.). Vol. 1. 276-296.
- Padilla, A.M. 1991. "English only vs. Bilingual education: ensuring a language competent society". *Journal of Education* 173.2. 38-49.
- Paulston, C.B. (red.). 1988. *International handbook of bilingualism and bilingual education*. New York: Greenwood.
- Paulston, C.B. 1992. *Sociolinguistic perspectives on bilingual education*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Pei, M.A. i F. Gaynor. 1954. *Dictionary of linguistics*. New York: Philosophical Library.
- Pennycook, A. 1994. *The cultural politics of English as an international language*. London: Longman.
- Pennycook, A. 1998. *English and the discourses of colonialism*. London: Routledge.
- Pennycook, A. 2001. *Critical applied linguistics: a critical introduction*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Pennycook, A. 2001. "Lessons from colonial language policies". W zbiorze: Gonzalez, R.D. (red.). Vol. 2. 195-220.
- Phillipson, R. 1992. *Linguistic imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

- Phillipson, R. 2003. *English-only Europe? Challenging language policy*. London: Routledge.
- Pisarek, W. 1999. "Istota i sens polityki językowej". *Polska*. 13-23.
- Platt, J., H. Weber i M.L. Ho. 1984. *The new Englishes*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Praszałowicz, D. 2001. "Diaspora niemiecka". W zbiorze: Zamojski, J.E. (red.). 94-116.
- Price, A. 1997. "The official language problem". *American Political Science Review* 85. 495-514.
- Pryce, W. i C.H. Williams. 1988. "Sources and methods in the study of language areas: a case study of Wales". W zbiorze: Williams, C.H. (red.). 167-237.
- Redman, C.L. i A.P. Kinzig. 2003. "Resilience of past landscapes: resilience theory, society, and the *Longue Durée*". *Conservation Ecology* 7.1. 14.
- Reyhner, J. 1993. "Maintaining and renewing native languages in the schools". W zbiorze: Schirer, T.E. i S.M. Branstner. (red.). 47-56.
- Ricento, T. (red.). 2002. *Revisiting the mother tongue question in language policy, planning, and politics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rieger, J. (red.). 2002. *Język mniejszości w otoczeniu obcym*. Warszawa: Semper.
- Ringbom, H. 1983. "Borrowing and lexical transfer". *Applied Linguistics* 4.3. 207-212.
- Ringbom, H. 1987. *The role of the first language in foreign language learning*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Rot, S. 1991. *Language contact*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Rubin, J. (red.). 1977. *Language planning processes*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rubin, J. (red.). 1985. *Language planning in the United States*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ryan, E.B. i H. Giles. (red.). 1982. *Attitudes toward language variation: social and applied contexts*. London: Edward Arnold.
- Ryan, E.B., H. Giles i J.J. Bradac. (red.). 1994. *Recent studies in language attitudes*. Special issue of *Language and Communication* 14.
- Salzmann, Z. 1998. *Language, culture, and society: an introduction to linguistic anthropology*. Boulder, CO: Westview Press.
- Schiffman, H.F. 1996. *Linguistic culture and language policy*. London: Routledge.
- Schirer, T.E. i S.M. Branstner. (red.). 1993. *Native American values: survival and renewal*. Sault Sainte Marie, MI: Lake Superior State University.
- Schmid, C.L. 2001. *The politics of language: conflict, identity, and cultural pluralism in comparative perspective*. Oxford: Oxford University Press.

- Słownik języka polskiego (SJP)*. 1999. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Smith, L. i M.L. Forman. (red.). 1997. *World Englishes 2000*. Manoa, Hawaii: University of Hawaii Press.
- Smitherman, G. i V. Villanueva. (red.). 2003. *Language diversity in the classroom: from intention to practice*. Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press.
- Thomason, S.G. 2001. *Language contact*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Thomason, S.G. i T. Kaufman. 1988. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Tollefson, J.W. 1990. *Planning language, planning inequality: language policy in the community*. London: Longman.
- Trudgill, P. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- Walażek, A. 2001. "Polska diaspora". W zbiorze: Zamojski, J.E. (red.). 9-39.
- Wardhaugh, R. 1987. *Languages in competition: dominance, diversity, and decline*. Oxford: Blackwell.
- Watts, R. i P. Trudgill. (eds.). 2002. *Alternative histories of English*. London: Routledge.
- Weinreich, U. 1953. *Languages in contact*. The Hague: Mouton.
- Williams, C.H. (red.). 1988. *Language in geographical context*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Williams, C.H. (red.). 1991. *Linguistic minorities: society and territory*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Wysoczański, W. 1999. "Ekologia języka jako dyscyplina heterogenicznego opisu języka". *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* (Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique) LV. 63-76.
- Zamojski, J.E. (red.). 2001. *Diaspory: migracje i społeczeństwo 6*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Zepeda, O. 1990. "American Indian language policy". W zbiorze: Adams, K.L. i D.T. Brink. (red.). 247-258.
- Zieliński, S. i W. Lewiński. 2003. *Zarys ekologii*. Gdynia: Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON.

Załącznik nr 1

ANKIETA

1. Proszę zaznaczyć na poniższej skali: miejsce języka ojczystego (P), miejsce języka angielskiego (A) oraz miejsce języka niemieckiego (N) względem kryterium 'PRZYDATNOŚCI' komunikacyjnej tych języków w zjednoczonej Europie (tj. który z tych języków wydaje się być bardziej przydatny). **Uwaga:** zakreślamy kółkiem wybraną wartość, gdzie: 1 – wartość najniższa, 10 – wartość najwyższa:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
P										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
A										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
N										

2. Proszę zaznaczyć na poniższej skali: miejsce języka ojczystego (P), miejsce języka angielskiego (A) oraz miejsce języka niemieckiego (N) względem kryterium 'LEPSZOŚCI' tych języków (tj. który z tych języków wydaje się być lepszy). **Uwaga:** zakreślamy kółkiem wybraną wartość, gdzie: 1 – wartość najniższa, 10 – wartość najwyższa):

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
P										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
A										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
N										

3. Proszę zaznaczyć na poniższej skali: miejsce języka ojczystego (P), miejsce języka angielskiego (A) oraz miejsce języka niemieckiego (N) względem

kryterium 'UTRZYMANIA' tych języków (tj. który z tych języków powinien być utrzymany). Uwaga: zakreślamy kółkiem wybraną wartość, gdzie: 1 – wartość najniższa, 10 – wartość najwyższa):

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
P										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
A										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
N										

Summary

In the present article an attempt has been made to throw some light on the question of native language user awareness under conditions of long-term language contact in the particular conditions of the so-called "soft invasion" of English and German as foreign languages upon the 'core' of the Polish linguistic community, whereby the Polish students, aged 20-30 years, who have been learning English and German as foreign languages in different institutions of higher learning in Poland, have been able to propose an appropriate rating of Polish, English and German in the framework: 'native language – global language- neighbouring language'. The typology proposed herein, as a result of an analysis of a questionnaire addressed to the above defined group of subjects, is based on the notions of 'language substratum', 'language adstratum', and 'language superstratum' as reflecting the different degrees of language awareness based on the collective functioning of a number of selected parameters. In the present study, the parameters of 'usefulness', 'betterness', and 'sustainability/maintenance' have been used. It has been shown that, as a result of language contact defined above, different levels of awareness of the contacting languages may be established. Subsequently, an attempt at showing the different status of Polish, German and English in the afore mentioned group of subjects has been made and a number of conclusions, general and specific, have been drawn. In particular, it has been postulated that the overall mechanism of generating the different degrees of natural language awareness involves a (socially and individually) relevant process of joint perception and evaluation of the languages under generally long-term "mild invasion" contact conditions, or, more precisely, the joint perception and evaluation of the sheaths surrounding the particular languages which collide with each other. Under these conditions, Polish has been found as a weakly superstratal language (i.e. with a single bent toward the substratal value of 'usefulness', German has been defined as a strong adstratal language (i.e. with a single bent toward the superstratal value of 'sustainability'), while English has been defined as a uniformly superstratal language (i.e. with all the three parameters obtaining the highest value). The results thus obtained may serve as a basis for further discussions on the relevance of the notions of 'local' versus 'global' language.